

AONIO PALEARIO I ANTUN VRANČIĆ

Leo Košuta

Tema ovog skupa »humanisti–protestanti« može se shvatiti u širem značenju te kovanice kao tema onih humanista koji su se, kao štovatelji klasične starine, zauzimali također za obnovu Crkve u njezinu prvotnom stanju. Kao produkt građanskog društva koje se formiralo u srednjovjekovnim komunama, ti su humanisti svojom kritikom skolastike i crkvenih institucija pridonijeli istraživanju povijesti kršćanstva i otvorili put prema reformi, odnosno obnovi Crkve. Neki su od njih, poput Erazma Rotterdamskog, ostali u granicama ortodoksnosti, drugi su, poput Melanchtona, pristupili reformi crkvenih dogmi, ali i jedni i drugi su ostali povezani s tradicionalnom upotrebom latinskog jezika u komunikaciji, protivno onima koji su s Luterom u obnovi Crkve prihvatili pučki jezik svojih naroda.

Među humanistima reformatorima, međutim, jednu posebnu grupu predstavljaju oni koji su, pošavši prema reformi, ostali na pola puta bilo zbog katoličke, bilo zbog protestantske represije: ostali su tako izolirani u svojim zemljama ili su pak kao emigranti lutali Evropom, da bi krajem 16. stoljeća nestali, manje ili više, iz povijesti. Te je humaniste koji su pretežno boravili u Italiji Calvin nazvao nikodemitima, termin koji će moderna historiografija pripisati kriptoprotestantima iz Italije, Španjolske i drugih zemalja. Među tim su humanistima s visokim obrazovanjem koji su ostali u sferi katolicizma a mislili reformistički Aonio Paleario (1503–1570) i, djelomično, Antun Vrančić (1504–1573). Prvi je

talijanski humanist, profesor humanistike i retorike u gradu Lucca i Milanu, pisac latinskog spjeva *De animorum immortalitate* i latinskih govora i epistola, konačno otkriveni heretik, osuđen od Inkvizicije na smrt u Rimu 1570. Drugi je rođeni Hrvat iz Šibenika koji je, nakon studija u Padovi i drugdje, uglavnom pisao samo na latinskom jeziku bilo kao diplomat na dvoru Zapolje, Ferdinanda i Maksimilijana, bilo kao crkveni prelat i primas Ugarske a i svoj je *credo* otkrio zapravo u svojoj oporuci. Krećući se svaki za sebe u svojem krugu učenih humanista, Aonio Paleario i Antun Vrančić došli su ipak do epistolarnog susreta, kratkog doduše, no značajnog za rekonstrukciju grupa onih humanista koji su sredinom 16. stoljeća djelovali na austrijskom dvoru.

Dok je Antun Vrančić relativno poznata ličnost, iako o njegovu intimnom religioznom opredjeljenju, definiranom kao »očijukanje« s protestantizmom (M. Kombol), nemamo posebne studije,¹ dotle je Aonio Paleario, uglavnom nepoznat, istom nedavno postao predmetom opširnih istraživanja.² Potrebno je stoga ovog posljednjeg ukratko predstaviti široj hrvatskoj publici.

Aonio Paleario (Aonius Palearius) je humanističko ime i prezime koje je mladi student Rimskog sveučilišta Antonio Pagliari, Antonio Della Paglia, rodом iz Verolia, uzeo u času kada je 1527. napustio Rim i otisnuo se na studije u Perugiu, Sienu i Padovu. Potican od Pietra Bemba, Paleario je od 1532–34 dovršio veliki latinski spjev *De animorum immortalitate* (1535. s.l.; 1536. Lyon), da bi, kao profesor humanistike u gradu Lucca (1546–1555) i u Milanu (1555–1568), izdao također svoje sabrane govore i epistole (Lyon 1552, Basel s.d., Basel 1566). Pod utjecajem Erazma, kojemu je 1534. uputio jednu epistolu, Paleario je dosta rano usvojio mnoge teze koje su o reformi Crkve kolale s onu stranu Alpi, pa je tako 1542, u Sieni, izbjegao *in extremis* osudu Inkvizicije. Tiskajući ponovno svoja sabrana djela u Baselu kod protestantskih izdavača J. Oporina i T. Guarina, pao je ponovno, i to definitivno, u ruke Inkvizicije; doveden u Rim 1568. bio je 1570. osuđen kao »okorjeli heretik« te obješen i spaljen od civilnih vlasti. Trideset godina poslije njegove smrti tiskano mu je djelo *Actio in pontifices romanos et eorum asseclas* (Heidelberg 1600), s kojim je on mislio nastupiti na sveopćem Saboru svih crkava sazvanom carevom voljom.

Među spisima koje je Paleario napisao 1541. u Sieni poznati je njegov naslov: *Della pienza, satisfazione et sufficienza del sangue di Cristo*.³ U tom je spisu koji se nije sačuvao Paleario izložio i branio tezu dragu reformatorima, prema kojoj je za spasenje kršćaninu dostatna vjera i Kristova smrt, temu koju je tih

godina širio također jedan anonimni tisak pod naslovom: *Trattato utilissimo del Beneficio di Gesù Cristo crocifisso verso i cristiani*, tiskan u Mlecima (1543, Bernardino Bindoni), a nazvan skraćeno *Beneficio di Cristo*. Kako se za Paleariev spis znalo već od 17. stoljeća, a anonimni se *Beneficio* potpuno zagubio zbog crkvene cenzure, tako da je prvi tiskani primjerak originala otkriven tek 1849,⁴ neki su povjesničari oba djela pomiješali⁵ i Paleariu pripisali anonimni *Beneficio* s kojim on nije imao nikakve veze. Ovo posljednje djelo napisao je, kako je utvrdila moderna kritika, benediktinski monah Benedetto da Mantova, a redigirao ga je Marcantonio Flaminio.⁶ U međuvremenu su hrvatski protestanti Stjepan Konzul Istranin i Antun Dalmatin, možda na inicijativu Petra Pavla Vergerija, isto djelo preveli na hrvatski i tiskali ga u Tübingenu pod naslovom: *Beneficium Christi, Govorenje vele prudno od dobročinjenija ili dobrote propetoga Isuharsta ka krstjanom*, najprije glagoljicom (1563), a onda latinicom (1565).⁷ Ova posljednja izdanja, kao i jedno izdanje originala, tiskanog također u Tübingenu, hrvatski će bibliografi pripisati Aoniu Paleariu,⁸ ili će pak Palearievo ime iskriviti, Aonio će postati Giacomo.⁹ Kako Paleario nije imao nikakvih veza sa spomenutim, istarskim reformatorima, a kako su pak ovi *Beneficium Christi* tiskali kao anonim, nema razloga da se ime talijanskog humaniste iz Verolia spominje u vezi s tim djelom. Jedina poznata veza koju je Paleario imao s istarskim reformatorima ona je s Petrom Pavlom Vergerijem, tada još koparskim biskupom, preko kojeg je on pokušao 1536. sebe smjestiti na bečki dvor posvetom svojeg djela *De animorum immortalitate* Ferdinandu Austrijskom. Bezuspješno, kako znamo, jer se Vergerij oglušio na Palearievu molbu iako mu je, čini se, odgovorio pismom koje se nije sačuvalo.¹⁰

Povod za korespondenciju između Aonia Palearia i Antuna Vrančića bila je latinska epistola koju je milanski profesor retorike uputio caru Ferdinandu nakon njegova proglašenja carem 14. ožujka 1558.¹¹ U učevoj latinskoj epistoli Paleario se predstavio Ferdinandu kao pisac koji mu je pred tridesetak godina, u svojoj mladosti, posvetio tiskano djelo u vrijeme dok je on bio još austrijski kralj. U času kada su ratovi u Evropi bili pri kraju i kada su svi očekivali sveopći mir, Paleario je pozivao novoga cara da taj mir osigura među kršćanskim državama i da sazove sveopći crkveni sabor kojim bi se obnovila Crkva »cenzurom učenih i svetih ljudi«. Drugim riječima, Paleario pokušava sugerirati Ferdinandu svoje ideje jednog općeg crkvenog sabora, sazvanog od cara, onako kako je to u jednom svom tajnom pismu bio izložio 1544. njemačkim reformatorima.¹²

Epistola upućena na bečki dvor. ljeti 1558, stigla je, čini se, u ruke mladog tršćanskog pravника Andrea Rapicia koji je kao svježi doktor *in utroque iure* Padovanskog sveučilišta, bio 1565. namješten na bečkom dvoru kao pisar.¹³ Da je u toj službi ubrzo napredovao, zaključuje se iz činjenice što se već 1559. javlja na dvoru kao afirmirani govornik, čiji će tiskani latinski govor prigodom smrti cara Karla V (1558) pohvaliti upravo Antun Vrančić posebnom epistolom od 15. srpnja 1559.¹⁴ U svakom slučaju, Rapicio će biti onaj koji je u Palearievu djelu zatražio mišljenje Vrančića uputivši mu na ogled jedan primjerak njegovih tiskanih djela (vjerojatno izdanje od 1552). To razabiremo na osnovi Vrančićeva pisma Rapiciu od 1. studenog 1558. koje se nije izgubilo.¹⁵ U njemu Vrančić nije štedio Rapicia pohvalama za latinski jezik i stil talijanskog humaniste, izazivši spremnost da mu u svemu bude na pomoći. Na adresu Palearia Vrančić je uputio jedino primjedbu što je on u latinskim tekstovima upotrebljavao za ime kršćanskog Boga poganski termin »dii immortales«, što su tada predbacivali Erazmu i katolici i luterani.

Dvije epistole koje su ta dva visoko plasirana činovnika bečkog dvora izmijenila, kao i njihovo pozitivno mišljenje o Palearievu djelu, prenio je piscu usmeno u Milanu dvorski liječnik Giuseppe Salando prilikom svojeg posjeta Italiji.¹⁶ Kako se isti Salando vraćao na bečki dvor, Paleario je po njemu pokušao da i Rapicia i Vrančića još više zainteresira za svoju stvar. U Palearievoj ostavštini o tome govore kopije piščeva zahvalnog pisma Rapiciu i tekst posebne epistole za Vrančića, iz koje se razabire da je tom prilikom slao caru Ferdinandu jedan primjerak svojeg djela (možda i rukopisni), a Vrančiću jedan primjerak svoje knjige. U epistoli Paleario nije dakako propustio spomenuti historijat svoje posvete *De animorum immortalitate* Ferdinandu austrijskom i neuspjelog posredovanja Petra Pavla Vergerija u vrijeme kada je ovaj bio još papin nuncij u Njemačkoj.

Početak 1560. došlo je do ponovne izmjene pisama između Rapicia u Beču i Vrančića koji je bio otišao u svoju novu biskupiju u Eger. Ta pisma pokazuju da su obojica bili spremni pomoći novom prijatelju, iako je Vrančić zbog prezaposenosti u Egeru prepustio Rapiciu da uredi na dvoru cijelu stvar.¹⁷ Možemo pretpostaviti da je Rapicio predao caru Ferdinandu Palearievo djelo i da je ono nakon tolikih godina čekanja konačno stiglo na cilj. Pitanje je međutim otvoreno je li i kako je Ferdinand reagirao na Palearieve ponude. Rapicieva i Vrančićeva korespondencija prestaje sa 1560, a u piščevoj ostavštini nema ni traga o nekom

Ferdinandovu odgovoru, kao što manjka i Vrančićevo pismo kojim je on vjerojatno zahvalio Paleariu na poslanoj knjizi. Salvatore Caponetto, dobar poznavalac Palearievog života, misli da su Rapicio i Vrančić intervenirali za pisca kod cara Maksimilijana II kada je 27. ožujka 1568. kardinal Scipione Rebiba zatražio službeno njegovo izručenje rimskoj Inkviziciji.¹⁸ To je dakako moguće, ali malo vjerojatno. Na osnovi onoga što znamo, stav Maksimilijana prema protestantizmu znatno se izmijenio nakon njegova proglašenja za cara 1564,¹⁹ dok se Palearievo ime ne bilježi među imenima pjesnika i humanista koji su se kretali oko bečkog dvora i Sveučilišta.²⁰ Samo nova istraživanja moći će odgovoriti na pitanje kakve je veze Paleario zadržao u tom dijelu Evrope. Neki podaci, ipak, kao da pokazuju da on nije bio poznat samo dvojici od carevih tajnika.

Spomenimo najprije njemačko–slovačko–mađarskog humanistu iz Trnave Johannesa Sambucusa (János Zsamboky).²¹ On je u djelu *Emblemata*, napisanom 1564. a tiskanom u Antwerpenu 1566, posvetio i Paleariu i Vrančiću po jedan amblem,²² što je indicacija da je on talijanskog humanistu morao susresti još za vrijeme svojih studija u Italiji, gdje je u Padovi 1555. doktorirao medicinu i filozofiju.

Na Bečkom sveučilištu, na kojem je neko vrijeme predavao i Sambucus, Paleario je imao dosta znanaca još od vremena svojeg boravka u Sieni (1530–1546). To su npr. Bavarac Martin Trainer, student u Sieni (od 1539. do 1546),²³ a profesor prava u Beču od 1552. do 1559, ako ne dalje²⁴; zatim Petrus Illicinus, rodом iz Montalcina, sienskog teritorija, također profesor u Beču nakon svojeg povratka iz Krakova²⁵ a znanac Antuna Vrančića²⁶; konačno i Johann Albrecht Widmanstetter, njemački orijentalist koji je na bečkom dvoru i Sveučilištu bio stalan gost.²⁷

Palearia su dakako poznavali i štovali brojni sienski heretici koju su, lutajući kao izbjeglice Evropom, prolazili kroz Beč za Moravsku, Poljsku, Mađarsku i Transilvaniju. Od ovih treba spomenuti posebno antitrinitarca, liječnika Marcella Squarcialupia, koji će iz Albe Julie, u jednom pismu upućenom Teodoru Zwingeru 1583. Palearia nazvati božanskim starcem (*divinus senex*) i usporediti ga s Longueuilom, Erazmom, Bembom, Manuziem i Muretom.²⁸

Budući istraživači trebat će posvetiti pažnju i onom misterioznom izdavaču Palearievih djela kojeg pisac spominje i u pismu Vrančiću pod očito lažnim imenom *Orgetorix Sphinter*.²⁹ Taj Paleariev znanac još od vremena studija u Padovi

(1535) pojavljuje se u izdanjima baselskog izdavača J. Oporina u prijateljskim vezama s Giacomom Sadoletom i s jednim neidentificiranim Carolom Laurenom, prisutnim na bečkom dvoru 1548.³⁰ Pravo ime i Orgetorixa Sphintera i Carola Laurena ostalo je tajna za sve istraživače Palearia i baselskog tiskarstva.³¹ Neotkriven ostaje u Palearievim epistolama i jedan *Henricus*, očito mladi humanist koji se oko 1548. nalazio in *Panonia*, čiji je sadržaj Ciceronove *Oratio pro L. Murena* Paleario uvrstio kao anonimni predgovor svoje *Oratio in L. Murenam*, napisane za vrijeme boravka u gradu Lucca 1547.³²

Ukratko, Trst, Beč, Eger, Alba Julia, koji u širokom luku okružuju hrvatske zemlje, znaju za Palearia. Zar je vjerojatno da je on ostao nepoznat hrvatskim humanistima? Odgovor na to dat će buduća istraživanja.

Iz svega što je rečeno mogu se povući ovi zaključci: Aonio Paleario nije imao, koliko znamo, direktnih veza s hrvatskim protestantima. On nije pisac djela *Beneficio di Cristo* što su ga na hrvatski preveli Stjepan Konzul Istranin i Antun Dalmatin. Veza Aonia Palearia s Antunom Vrančićem, uspostavljena preko Talijana Andrea Rapicia i Giuseppea Salanda, nije, čini se, bila trajna. No kakvagod bila, ilustrira povezanost određenih grupa humanista emigranata na bečkom dvoru u predvečerje Tridentinskog sabora. Za većinu od njih može se reći da su bili naobraženi latinisti, prožeti Erazmovim idejama, manje ili više skloni protestantizmu i u službi ideje vjerske tolerancije, ako ne i odijeljenosti Crkve od države. Ne zaboravimo da je Rapicio bio imenovan za tršćanskog biskupa 27. kolovoza 1567. od nadvojvode Karla kao laik protiv papine volje, a da je Antun Vrančić bio postavljen u istom statusu 1554. za pečujskog biskupa, da bi prvu misu rekao tek deset godina poslije, u studenome 1569.³³

BILJEŠKE

¹ Bibliografiju o Antunu Vrančiću sastavio je Š. JURIĆ u djelu *Hrvatski latinisti = Croatici auctores qui latine scripserunt*, priredili V. GORTAN, V. VRATOVIĆ (Zagreb 1969), I, 601–5, 607. Kritičko izdanje Vrančićevih djela ne postoji; temeljno je izdanje: A. VERANCSICS, *Őssze munkái*, I–VI L. Szalay, VIII–XII L. Szalay i G. Wenzel (Pest 1857–1875). Od starijih djela, za našu temu je zanimljiva biografska studija: J. BERGMANN, *Medaillen auf berühmte und ausgezeichnete Männer des oesterreichischen Kaiserstaates von XVI bis zu XIX Jahrhunderts ...* (Wien 1857), 105; Aonius Palearius.

O korespondenciji Antuna Vrančića s A. Rapićem (Rapićem) pisao je sumarno V. VRATOVIĆ, »Su alcuni nessi tra l'umanesimo italiano ed i latinisti croati«, *Acta conventus neo-latini Bononiensis. Proceedings of the Fourth International Congress of neo-latin studies, Bologna 26 august to 1 sept. 1979* (Binghamton, New York 1985), 655–656.

² O Aoniu Paleariu pisalo se u prošlim stoljećima uglavnom u polemikama između katolika i protestanata. Kritičko izdanje njegovih djela nije još izišlo; izdanje koje se obično navodi, izišlo je u 17. stoljeću: *Aonii Palearii Verulani Opera. Ad illam Editionem quam ipse Auctor recensuerat et auxerat excusa ...* (Amstelaedami, apud Henricum Weststenium, 1696). Posebno su izašla još djela: *Aonii Palearii Actio in Pontifices romanos et eorum asseclas* (Heidelberg, ex officina Voegeliniana, s.d. [1600]), izišla također u tal. prijevodu: *Atto di accusa contro i Papi di Roma ed i loro seguaci ... trad.ital.* da L. DE SANCTIS (Torino, 1861) i reprint (Foggia 1980.); A. PALEARIO, *Dialogo dell' Economia o vero del Governo della Casa*, ed. S. CAPONETTO (Firenze, 1983) i D. SACRÉ, *Aonii Palearii Verulani De animorum immortalitate libri III*. Kritische editie ... (diss. Lovan, 1986). Za ostala djela čitatelj će konsultirati E. GALLINA, *Aonio Paleario*, I–III (Sora 1989) gdje se navodi detaljno bibliografija svih piščevih djela i studija koje su o njemu napisane. Od ovih posljednjih treba posebno spomenuti: G. MORPURGO, *Aonio Paleario e la Riforma teorica italiana nel secolo XVI* (Città di Castello 1912); S. CAPONETTO, *Aonio Paleario (1503–1570) e la Riforma protestante in Toscana* (Torino, 1979); L. KOŠUTA, »Aonio Paleario et son groupe humaniste et réformateur à Sienne (1930–1546)«, *Lias* (Amsterdam), 3–59; D. SACRÉ, »Aonii Palearii carmina iuvenilia II«, *Humanistica Lovanensia*, 34 (1985); ID, »Some remarks concerning Aonio Paleario's Milanese years«, *Humanistica Lovaniensia*, 38 (1989), 200–208; ID., »Quaestiunculae Palearianae«, *Humanistica Lovaniensia* 1991, 1–36.

³ CAPONETTO, *Aonio Paleario*, 62; GALLINA, *Aonio Paleario*, 856.

⁴ GALLINA, *Aonio Paleario*, I, 30.

⁵ Prvi je to učinio 1767 Johann Bartholomäus Riederer (cf. *Nachrichten zu Kirchen-Gelehrten-und Bücher-Geschichte* (Altdorf 1767), 235–243).

⁶ Kritičko izdanje priredio je Salvatore Caponetto: *BENEDETTO DA MANTOVA, Il Beneficio di Cristo con le versioni del secolo XVI ...* (Firenze–Chicago 1972). Identifikacija ovog benediktinskog monaha ipak nije potpuno sigurna (cf. GALLINA, *Aonio Paleario*, I, 865).

⁷ Faksimil naslovnih stranica ovih izdanja objavio je S. Caponetto (cf. *BENEDETTO DA MANTOVA, Il Beneficio di Cristo ...*); na str. 207–270 tog djela objavljen je cijeli tekst latiničkog izdanja hrvatskog prijevoda iz 1565. prema primjerku Sveučilišne knjižnice u Ljubljani. — Jedan primjerak glagoljskog tiska iz 1563. nađen je u Evanđeličkoj knjižnici u Šopronu (cf. Z. BARTOLIĆ, »Književni rad Stipana Konzula i krug hrvatskih protestantskih pisaca«, *Forum* 16 [1977], 1106).

⁸ F. BUČAR–F. FANCEV, »Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije«, *Starine* 39 (1938), 107–109; M. FRANIČEVIĆ, *Povijest hrvatske renesansne književnosti* (Zagreb 1986), I, 14 (greškom u tekstu i indeksu Paleario [sic]); II, 185, 197.

⁹ Umjesto Aonio Paleario u Badalićevoj bibliografiji greškom je naveden Giacomo Paleari (cf. J. BADALIĆ, *Jugoslavia usque ad annum MDC, Bibliographie der süd-slawisch Frühdrucke* [Baden–Baden 1960], 71 [n° 98], 87 [n° 116]).

¹⁰ PALEARIO, *Opera*, 571–572; GALLINA, *Aonio Paleario*, I, 312–315.

¹¹ *Miscellaneorum ex mss. libris bibliothecae Collegii Romani S.J., tomus II*, ed. P. LAZZARI (Romae 1758), 162–164, ep. XV; GALLINA, *Aonio Paleario*, I, 315, gdje se u bilj. 379 daje kratak izvadak.

¹² CAPONETTO, *Aonio Paleario*, 217–222. Ista epistola izašla je također u Luterovim sabranim djelima L. LUTHER, *Briefwechsel*, bearb. von E.L. Enders (Leipzig 1915), XVI, 130–137^{n^o} 3463.

¹³ O Rapiciu (1533–1573) nema još posebne studije. O tom trččanskom Talijanu pisali su: P. STANCOVICH, *Biografia degli uomini distinti dell'Istria* (Capodistria 1882²) 137–142; A. SCOCCHI, *Tre vescovi di Trieste* (Trieste 1940), 21–27; B. ZILLOTTO, »Frammenti della 'Storia dell'episcopato triestino' di Andrea Rapicio«, *Porta orientale*, 23 (1953), 84–92; F. SALIMBENI, »Fonti e studi sulla storia religiosa dell'Istria nel secolo XVI«, *Umanesimo in Istria*, a cura di Vittore Branca e Sante Gracioti (Firenze 1983), 180–181.

¹⁴ A. RAPICIUS, *Oratio de morte Caroli V* (Wien, [1559]), pretiskano također u S. SCHARDIUS, *Orationum ...* (Frankfurt a.M. 1566), 256. Jedan drugi Rapiciev posmrtni govor ostao je u rukopisu: *Oratio in funere Ferdinandi I imp., 15 junii 1565*. (cf. rkp. 8109 u Bečkoj dvorskoj knjižnici). Vrančićevo pismo objavljeno je u: VERANCSICS, *Összes munkái*, VIII, 43.

¹⁵ *Ibid.*, VII, 253–256.

¹⁶ To razabiremo na osnovi Palearieve latinske epistole upućene Rapiciu (cf. *Miscellaneorum ...*, 155, br. XII). O Salandu znamo da je bio porijeklom iz Bergama, magistar medicine i filozofije Padovanskog sveučilišta 1540, liječnik na dvoru Ferdinanda i dobar znanac Antuna Vrančića. O tomu vidi: *Biografisches Lexikon der hervorragenden Ärzte aller Zeiter und Völker* (München–Berlin 1962²), IV, 954–956; VERANCSICS, *Összes munkái*, IV (1859), 55 (Vrančićevo pismo od 1. srpnja 1555, Carigrad).

¹⁷ *Miscellaneorum ...*, 155, br. XII i 158 (br. XIII). I jedno i drugo pismo je nedatirano.

¹⁸ VERANCSICS, *Összes munkái*, VIII, 132, 152 (Andrea Rapicio, Beč, 9. siječnja 1560 — Antunu Vrančiću u Eger; Anton Vrančić, Eger, 21. veljače — Andrei Rapiciu u Beč). Iz tih pisama razabiremo da je Salando donio u Beč Palearievo pismo i jedan primjerak njegovih djela za Vrančića; kako u Beču nije našao Vrančića, on je sve ostavio Rapiciu, s tim da mu se sve preda kada se on bude vratio iz Egera. No Vrančić je Rapiciu javio da u Beč neće moći doći tako brzo, i da stoga on dostavi u carske ruke Palearieva djela (možda rukom pisana) koja je on bio poslao još 1558!

¹⁹ CAPONETTO, *Aonio Paleario ...*, 153 i u predgovoru PALEARIO, *Dialogo dell'Economia ...*, 26–27. O tome GALLINA, *Aonio Paleario*, I, 576.

²⁰ E. REIMANN, »Die religiöse Entwicklung Maximilians II in den Jahren 1554 bis 1564«, *Historische Zeitschrift* 15 (1866), 1–64; T. B. BUCHOLTZ, *Geschichte der Regierung Ferdinand des Erster* (Wien 1838), VIII, 229–334.

²¹ O njemu A. VANTUCH, *Ján Sambucus* (Bratislava 1975).

²² I. SAMBUCUS, *Emblemata et aliquot nummi antiqui operis* (Antverpiae, officium C. Platini, 1566), 191–192: (*Ius et Philosophia Ad Aon. Palearium*), 193: (*Virtutem honor sequitur. Ad ampliss. Anthonium Verantum Episcopum Agriensem*).

²³ G. MINUCCI-L. KOŠUTA, *Lo Studio di Siena nei secoli XIV–XVI* (Milano 1989), 565.

²⁴ J. ASCHBACH, *Die Wiener Universität und ihre Gelehrten* (Wien 1888), III, 83, 179, 387.

²⁵ *Ibid.*, 199–201, 253.

²⁶ VERANCSICS, *Összes munkái*, XII, *ad ind.*

²⁷ ASCHBACH, *Die Wiener Universität ...* 179, 299–303; MINUCCI-KOŠUTA, *Lo Studio di Siena ...* 567.

²⁸ D. CACCAMO, *Eretici italiani in Moravia, Polonia Transilvania (1558–1611)* (Firenze–Chicago 1970), 243.

²⁹ *Miscellaneorum ...*, 158.

³⁰ PALEARIO, *Opera*, 5, 547–549.; CAPONETTO, *Aonio Paleario*, 177, bilj. 132; GALLINA, *Aonio Paleario*, II, –1.

³¹ GALLINA, *Aonio Paleario*, I, 374 misli da se pod Orgetorixom krije neki Letonac porijeklom iz Rige, što je neprihvatljivo. CAPONETTO, *Aonio Paleario*, 177, bilj. 132 pomišlja na nekog mađarskog humanistu. Vjerojatno se radi o Švicarcu protestantu.

³² PALEARIO, *Opera*, 5 sq. O tome piše iscrpno GALLINA, *Aonio Paleario*, II, 61–79. Pod tim Henrikom krije se očito mladi student iz habsburškog carstva kojega štiti neka visoka osoba. Možda se, konačno, radi o mladom Sambucusu.

³³ Tako CAPONETTO, *Aonio Paleario*, 134.